

L'origen de les primeres ciutats romanes de Catalunya. Una aproximació des de l'arqueologia

Josep Guitart i Duran*
Universitat Autònoma de Barcelona

Rebut 15 juliol 2009 · Acceptat 20 octubre 2009

RESUM**

En els darrers decennis, els progressos de l'arqueologia aplicada al coneixement de les ciutats romanes del Paísos Catalans han començat a proporcionar una nova percepció sobre la qüestió dels orígens d'aquestes ciutats. En aquest article dedicat a Catalunya, i en el previst per al proper número referit al País Valencià, centrarem l'atenció en aquesta temàtica, que a la vegada proporciona valuoses precisions respecte als primers temps de la presència dels romans en aquestes terres. La majoria de les ciutats romanes documentades a Catalunya són, amb molt escasses excepcions, fundacions de nova planta. Amb elles es va constituir una xarxa de noves ciutats, que va tenir una incidència profunda en el procés de romanització que s'havia iniciat en els anys de la Segona Guerra Púnica i que va culminar al final de l'època romanorepublicana amb la fundació de Barcino. La informació arqueològica proporcionada per les ciutats de Tàrraco, Baetulo, Iluro, Iesso, Aeso, Gerunda i l'Empúries romana entre d'altres ens donen dades, encara fragmentàries però ja molt significatives, que ens permeten afinar les cronologies dels seus moments inicials i les característiques del seu primer desenvolupament en relació amb el context històric de l'època, que sens dubte va marcar els primers passos de la seva conformació urbana. Els primers anys del segle I aC se'ns presenten especialment dinàmics pel que fa a aquesta activitat urbanitzadora, que molt probablement va ser no només inspirada, sinó també planificada, per l'autoritat romana. Les noves ciutats, amb el seu urbanisme regular, que desenvolupa retícules rigorosament ortogonals, i amb els seus recintes fortificats, van implantar aquí els models de ciutat que els romans havien desenvolupat durant els anys de la seva expansió per la península Itàlica, i juntament amb la construcció de la xarxa viària posaren les bases de l'estructura del país, que marcaria ja tota l'època romana, i que en bona part es va mantenir en els segles posteriors fins avui.

PARAULES CLAU: romanització, època romanorepublicana, topografia antiga, urbanisme romà, Hispània Citerior, Tàrraco, Emporiae, Baetulo, Iluro, Iesso

El coneixement dels orígens de les primeres ciutats romanes dels Paísos Catalans ha fet progressos importants a les darreres dècades, gràcies a les dades proporcionades pel desenvolupament de l'arqueologia aplicada als jaciments que constitueixen potencialment la base informativa més important per a enriquir aquest coneixement, a més de ser un valuós llegat del nostre patrimoni cultural.

Ara fa poc més de trenta anys, el 1978, Miquel Tarradell dedicava un treball a les ciutats romanes dels Paísos Catalans, que va ser la base del seu discurs d'ingrés a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona,¹ en el qual, mitjançant el seu domini magistral dels coneixements ar-

queològics disponibles en aquell moment, traçava una síntesi brillant, tot remarcant la importància que a la nostra història té l'estudi de l'època antiga si volem entendre l'estructura del país. La panoràmica general que aportava Tarradell li permetia nombroses reflexions en la línia de vincular la problemàtica del període romà al procés històric general. En la seva voluntat de visió global del tema, posava en relleu diversos aspectes, per exemple la distribució territorialment equilibrada de la xarxa urbana forjada durant l'època romana i les pautes de la seva evolució fins a enllaçar amb la configuració del país a l'època medieval. Però l'èmfasi més important el posava ja en la qüestió dels orígens d'aquelles ciutats i en el seu paper en relació amb la transformació del món preromà de la civilització ibèrica i les seves eventuais perduracions dins el marc de la romanització. Intentava esbrinar les continuïtats i també el sentit de les noves fundacions urbanes i formulava estimulants hipòtesis de treball, sempre des de la prudència de qui coneixia molt bé les mancances de la

* Adreça de contacte: Josep Guitart i Duran. Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana. Facultat de Filosofia i Lletres, Universitat Autònoma de Barcelona. Campus Universitari. 08193 Cerdanyola del Vallès, Barcelona, Catalonia, EU. Tel: +34 935813316. E-mail: josep.guitart@uab.cat

** Vegeu les figures citades en aquest article en la versió en anglès d'aquest mateix número.

documentació disponible. «Les investigacions sobre ciutats, basades sobretot en documents arqueològics», deia, «són obra de molts anys i d'equips diversos. Consolidar o desmentir aspectes que ara hem apuntat vol dir feina de molts anys.»²

Les tres dècades transcorregudes des d'aleshores han estat fructíferes per a l'arqueologia, que s'ha desenvolupat de manera exponencial a mesura que recuperàvem les institucions i la consciència social i política del valor del nostre patrimoni arqueològic i s'implementaven els mecanismes que n'havien de permetre la salvaguarda i l'estudi.

És cert, i cal reconèixer-ho, que, malgrat els avenços fets, la informació arqueològica de què disposem continua essent molt fragmentària i que, per a moltes de les deduccions que volem extreure, les respostes han de basar-se encara en indicis que no sempre proporcionen tota la solidesa que voldríem per a les nostres conclusions. No hem d'oblidar que la majoria dels jaciments que contenen el gruix bàsic de la documentació arqueològica sobre aquelles ciutats d'època romana els tenim al dessota de les més importants, denses i dinàmiques ciutats actuals. Això explica en part que la majoria de les intervencions arqueològiques que s'hi han portat a terme als darrers anys no hagin estat programades amb criteris científics per resoldre qüestions interpretatives prèviament identificades, sinó a partir de les necessitats d'una arqueologia preventiva que intenta en primer lloc compaginar la dinàmica actual de la ciutat amb la preservació del seu patrimoni arqueològic, i sovint ho ha de fer amb actuacions massa lligades al dia a dia.

En qualsevol cas, el resultat és palès. La nova i abundant documentació proporcionada per aquesta intensa activitat arqueològica permet aconseguir una mirada renovada sobre el procés de naixement d'aquelles primeres ciutats romanes i dona precisions tipològiques i cronològiques que permeten inserir-les de manera molt més nítida en el procés de romanització d'aquestes terres. D'altra banda, l'interès del tema dins el marc general de l'arqueologia clàssica ha fet que es multipliquessin també els treballs interpretatius i de reflexió conjunta i ha produït una abundant bibliografia i alguns reculls recents tan significatius com els editats en el volum sobre València i les primeres ciutats d'Hispania,³ que inclou també alguns articles de referència sobre determinades ciutats romanes d'Itàlia, i en l'encara més recent dedicat a les primeres ciutats romanes a la «Hispania Tarraconensis».

Per això hem considerat adient reprendre aquí aquest tema, centrant-lo en la qüestió dels orígens i mostrant com els progressos de l'arqueologia, la qual tant va contribuir a modernitzar el mateix Tarradell amb el seu mestratge, permeten precisar i enriquir ara considerablement aquell panorama. L'abundància de dades i la complexitat de la documentació ens aconsella centrar aquest primer article en les primeres ciutats romanes de Catalunya, amb la voluntat de complementar-lo amb un altre dedicat a les ciutats romanes del País Valencià en el proper número d'aquesta mateixa publicació (Fig. 1, p. 10).

Una primera constatació que cal remarcar és que les ciutats romanes que documentem a Catalunya són, amb molt escasses excepcions, fundacions de nova planta, que van tenir una incidència profunda en el procés de romanització que s'havia iniciat en els anys de la Segona Guerra Púnica i que respecte al fet urbà podem considerar que va culminar amb l'assoliment del dret colonial per part de Tàrraco amb Cèsar i la fundació de la colònia de Bàrcino (Barcelona), ja a l'època d'August. Un procés que, pel que fa a Catalunya, va comportar una nova estructura de l'hàbitat urbà i l'abandonament de la majoria dels assentaments ibèrics preromans existents en el moment inicial d'aquell procés a la darrera del segle III aC.

Gneu Corneli Escipió, ja des dels primers moments de la seva presència militar a Hispània, havia establert una petita guarnició a Tàrraco (Tarragona) després de la primera batalla amb l'exèrcit cartaginès el 218 aC, en els moments inicials de la guerra púnica. El lloc escollit va ser la part alta d'un turó arran de mar que dominava visualment la badia que havia de ser la seva àrea portuària al costat de la desembocadura del riu Francolí. Tit Livi (Titus Livius, en llatí) ens explica com l'any següent, el 217 aC, els romans i els seus aliats van albirar des de lluny (*procul visa*) la flota de reforç comandada per Publi Corneli Escipió amb trenta naus de guerra i molts vaixells de transport amb nombroses provisions, que va desembarcar en aquella badia (*portum Tarraconis*, escriu Livi).⁵ Aquell primer establiment aviat es va convertir en una fortalesa i en una important base d'operacions, de la qual els romans no perdrien en cap moment el control durant la guerra, ni en el moment més crític, el 211 aC, quan els dos germans Escipions van perdre la vida combatent al sud de la península Ibèrica.

TÀRRACO, QUE PLINI EL VELL QUALIFICARIA ANYS DESPRÉS D'SCIPIONUM OPUS, després del conflicte bèl·lic es va consolidar com una de les places fortes més importants i va tenir un paper considerable en la consolidació i expansió dels romans a Hispània. Tenim poca informació sobre les seves característiques en aquells primers moments, però l'arqueologia mostra que la primera fortificació de Tàrraco amb la seva imponent aparença ciclòpia es devia començar a construir molt aviat, i la muralla amb les seves torres de defensa estaven ja completades al principi del segle II aC.

A redós d'aquest potent recinte militar sorgirà en el curs del segle II aC el que podem considerar la primera ciutat romana de Catalunya. Serà fruit d'un procés que es fa difícil de precisar en els detalls, però no hi ha dubte que cap al segle I aC la ciutat ja era una realitat acomplida.

Aquí cal assenyalar que, des del final dels anys setanta, l'arqueologia ha anat aportant dades que proven la presència d'un assentament ibèric preromà a la part baixa de Tarragona, entre l'extrem sud-oest del turó costaner i la badia al costat del riu.⁶ Però cal dir també que aquesta part del jaciment s'ha treballat molt poc i de manera poc sistemàtica, i que la informació que tenim d'aquell assenta-

ment és encara avui molt precària. Només podem documentar restes inconnexes en diversos punts; algunes són restes d'estructures arquitectòniques interpretades com a espais de residència, però no tenim l'amplitud d'excavació necessària per a definir-les adequadament.⁷ Els materials apareguts ens donen evidències des del segle VI aC i les restes dels segles V i IV aC són ben eloqüents. Per al segle III aC, les dades són més desiguals, però sembla que cal deduir-ne la continuïtat i, per tant, que el primer establiment romà s'hauria situat al costat d'aquest hàbitat preexistent. Esbrinar el paper que va tenir aquest nucli indígena en el desenvolupament de la ciutat romana és encara avui molt problemàtic, per la feblesa i la precarietat de les dades de què disposem, i deixa lògicament la qüestió interpretativa molt oberta.

Cal dir que les implicacions d'aquest tema han interessat abundantment tant els estudiosos de l'arqueologia romana com els protohistoriadors, i han generat interpretacions diverses, que toquen aspectes d'interès, també respecte a la qüestió que ens ocupa. S'ha tendit, sobretot per part dels arqueòlegs iberistes, a donar per fet que es tracta d'un *oppidum* ibèric de notable envergadura, al qual s'atribuiria un paper geopolític molt rellevant respecte a la Cossetània i al conjunt dels pobles ibèrics de Catalunya.⁸ No hi ha dubte que les derivacions que resulten del desenvolupament d'aquestes hipòtesis són estimulants i han estat útils per a traçar un primer model interpretatiu de les darreres fases del món ibèric de la costa catalana, model que caldrà contrastar i debatre també des de la perspectiva de l'arqueologia romana. Mentrestant, però, em sembla encertada la crida a la prudència feta respecte al jaciment tarragoní fins que l'arqueologia no ens el documenti millor, en el sentit que potser se n'ha sobrevalorat la importància, ja que de moment hi ha una clara desproporció entre el pes territorial que se li atribueix i les evidències arqueològiques que en tenim, i és possible que el pes geopolític de la Tàrraco tardorepublicana hagi influït en la valoració històrica del nucli ibèric precedent.⁹ A més, la proposta d'identificar aquest nucli amb la Cesse de les monedes tardorepublicanes només és una hipòtesi possible, que d'altra banda no es deriva necessàriament d'una lectura estricta de les fonts textuales.¹⁰

A part de Tàrraco, a la qual tornarem després per referir-nos a la seva evolució tardorepublicana, per a tot el segle II aC no tenim constància de cap altra iniciativa de colonització urbana en el territori de l'actual Catalunya. Des de la fortalesa de Tàrraco, i segurament amb el corresponent desplegament de guarnicions situades en posicions estratègiques, la República romana assegurava el domini polític i militar del país durant el primer segle de la seva presència.

Per trobar les dues fundacions urbanes romanes més pròximes portades a terme en aquells anys, hem d'arribar pel sud fins a Valentia (València), fundada el 138 aC, i pel nord fins a Narbo Martius (Narbona), del 118 aC. Ambdues són bastant excepcionals respecte a les pautes de l'actuació romana en aquesta època a les llunyanes terres

d'Occident, però que tenen un valor de símptoma del canvi de tendència que no trigaria a produir-se.

Avui sabem que aquest canvi va tenir lloc a partir dels primers anys del segle I aC. Però ni a les fonts literàries, ni a l'epigrafia, ni a cap altra de les fonts textuales que ens han arribat no hi ha cap referència que ens en deixi constància. Només l'arqueologia desenvolupada a Catalunya als darrers decennis ha permès deduir que entorn del 100 aC es va donar un canvi de tarannà i d'actuació dels romans pel que fa a la seva implantació al territori. La constatació arqueològica que les ciutats costaneres d'Iluro (Mataró), Baetulo (Badalona) i l'Empúries romana, i de les ciutats de Iesso (Guissona) i Aeso (Isona) a l'interior del país, van ser ciutats de nova planta fundades en aquests moments ha posat de manifest que va ser aleshores quan la implantació del model de ciutat romana creat a Itàlia durant els segles anteriors va tenir un desplegament decisiu en aquests territoris.

Aquests avenços de l'arqueologia permeten rescatar de les tenebres de l'oblit una part important de la història del nostre país en el moment en què es començava a estructurar la seva xarxa urbana, que ha arribat fins avui. Però aquests progressos no estan exempts d'incerteses ni de problemes metodològics pendents encara de resoldre. Repassarem breument per a algunes d'aquestes ciutats fins a quin punt l'arqueologia ens proporciona dades clau per a interpretar-ne els orígens i les fases inicials, i evidenciaré com ens obre noves preguntes en el nostre afany d'ajustar la seva interpretació. Notarem com són d'especialment significatius els esforços per a aconseguir que l'arqueologia ens precisi al més afinadament possible les dates inicials d'aquestes ciutats, ja que, com sempre, la cronologia és el cavall de batalla fonamental per a poder connectar l'arqueologia amb la història.

COMENÇAREM PER ILURO, A LA COSTA DE LA LAIETÀNIA. El subsòl del nucli antic de l'actual ciutat de Mataró ha proporcionat als darrers anys nous vestigis que han permès un avenç important en el coneixement tant de la seva realitat urbana com del context arqueològic del seu entorn en els moments fundacionals.

L'arqueologia ens mostra una ciutat situada sobre una petita elevació a uns quatre-cents metres de la línia actual de costa i establerta a partir d'un esquema urbanístic regular de planta rectangular, orientat de sud-est a nord-oest amb una desviació de vint-i-un graus respecte al nord magnètic. Les seves dimensions, malgrat els escassos vestigis per a fixar-ne els límits, s'han hipotetitzat amb molta versemblança al voltant dels 310 metres per 230 metres, i ens indiquen una superfície màxima de poc més de set hectàrees.¹¹

La seva estructura urbana estava organitzada a partir d'una divisió ortogonal en insules mitjançant un mòdul d'un *actus* (120 peus) d'amplada. Un dels carrers resultants ha estat ben documentat en diversos punts del traçat gràcies a les excavacions preventives, i ha estat interpretat com el *cardo* màxim de la ciutat: en el punt on l'excavació

ha permès constatar la seva amplada, és de nou metres; el seu paviment era de terra argil·lenca compactada i tenia voreres a ambdós costats d'1,70/1,80 metres d'amplada. S'han documentat també diversos trams de la claveguera i restes d'una font monumental que ocupava el centre del carrer en un dels trams excavats.¹² Probablement l'amplada de nou metres d'aquest carrer fou el resultat d'una rectificació de l'esquema inicial, que segurament preveia una amplitud més modesta que devia augmentar a costa de les insules contigües.

Respecte als *decumani*, les restes conservades són molt menys explícites i consegüentment el mòdul de longitud de les insules és difícil de precisar. A les interpretacions publicades s'ha proposat l'esquema d'insula quadrada, però caldrà encara que l'arqueologia ens ho corroborei en el futur.

Pel que fa a la distribució dels espais urbans, s'ha assenyalat l'entorn de l'actual basílica de Santa Maria com el lloc on es podia ubicar el fòrum de la ciutat, i a l'angle sud-est del recinte hi trobem les restes d'unes termes d'època imperial, que probablement es van construir a la zona reservada per a aquests usos ja a l'esquema inicial.¹³

La cronologia inicial d'aquesta ciutat, podem situar-la sense cap dubte a la primera meitat del segle I aC. De fet, les datacions estratigràfiques ben constatades per algunes clavegueres i altres construccions ens mostren per a mitjan d'aquesta centúria la seva urbanització ja molt ben implantada. Tanmateix, quan demanem a l'arqueologia una precisió més ajustada per a la data del fet fundacional pròpiament dit, la conclusió és una mica més problemàtica i permet interpretacions divergents a causa de l'escassetat de documents arqueològics que ens il·lustrin les fases més antigues. Malgrat tot, unes excavacions preventives fetes els darrers anys han permès detectar algunes estructures i contextos estratigràfics que es daten bé als primers anys del segle I aC i que constitueixen sens dubte els primers vestigis d'ocupació del jaciment.¹⁴ Aquestes troballes ens confirmen en l'opinió que Iluro com a ciutat de nova planta pot tenir el seu origen en els moments inicials de la centúria, encara que, com és lògic, en un primer moment hi devia haver una certa precarietat constructiva que després aniria prenent forma progressivament per assolir a mitjan segle la plena consolidació. No em sembla convincent la interpretació que també s'ha formulat, en el sentit que aquests vestigis datats a l'inici del segle I aC haurien de considerar-se restes d'un petit assentament agrícola o comercial i, per tant, un precedent no urbà de la ciutat posterior (Fig. 2, p. 12).¹⁵

Molt il·lustratives del context en què va sorgir aquesta ciutat de nova planta són les importants troballes arqueològiques recents a la vall de Cabrera de Mar, al peu d'un dels poblats indígenes més importants de la regió laietana, els orígens del qual es remunten al segle VI aC: l'*oppidum* de Burriac. Les excavacions efectuades a partir del 1997 al jaciment de Ca l'Arnau, al costat del poble actual de Cabrera, han posat al descobert restes d'un assentament d'estructura complexa que es data sens dubte a la

segona meitat del segle II aC, encara que el seu moment inicial podria potser remuntar-se a la primera meitat d'aquest segle, i que va perdurar fins als primers anys del segle I aC.¹⁶

Entre les construccions documentades en aquest jaciment, destaquen les restes molt ben conservades d'unes termes de prop de tres-cents metres quadrats en planta que reproduïxen el model de termes romanes tardorepublicanes ben constatat a Itàlia i també a Hispània, amb els tres àmbits essencials: l'apoditeri, el tepidari i el caldari, aquest darrer equipat amb el forn corresponent per a escalfar l'aigua i amb un sistema d'hipocaust utilitzat únicament per al paviment de l'*alveus*. Les restes de *tubuli* en forma de fus recuperades a l'excavació del caldari i del tepidari permeten la reconstrucció de les voltes que devien cobrir aquests àmbits. Tant per la seva cronologia, que podria remuntar-se a mitjan segle II aC, com pel model i la tècnica constructiva —que són clarament itàlics—, com per la presència de materials de construcció (tègules i *imbrices*) possiblement procedents de la zona del golf de Nàpols, aquest edifici adquireix una singularitat notable. A més, sembla que se situa en una posició central respecte a les construccions del seu entorn: a poca distància al sud d'aquestes termes s'ha documentat una àrea d'uns sis-cents metres quadrats amb habitacions disposades radialment respecte a l'espai que ocupen les termes (Fig. 3, p. 13).¹⁷

Posteriorment, a un centenar de metres més al sud, a l'indret anomenat Can Benet, al costat de l'actual poliesportiu de Cabrera de Mar, s'hi han descobert noves restes, entre les quals set mosaics d'*opus signinum* decorats amb tesselles blanques i alguna de negra que tracen una profusa decoració geomètrica. Aquestes troballes no han estat encara estudiades ni publicades, però sembla que cal datar-les al mateix moment que les anteriors i probablement ens documenten un espai de residència que formaria part del mateix conjunt.¹⁸

Aquest interessant jaciment està pendent de ser excavat en extensió, però no sembla desencaminada la seva interpretació com un assentament de filiació directament romana, probablement un centre de poder militar, polític i administratiu, i punt de control del territori, la situació del qual al peu de l'*oppidum* de Burriac ens parlaria de la connivència i la col·laboració del poder romà amb la societat indígena, una actitud segurament pròpia d'aquesta zona des dels anys de la Segona Guerra Púnica.¹⁹

La cronologia de l'abandonament d'aquest jaciment als primers anys del segle I aC suggereix amb força la seva coincidència amb la fundació de la ciutat d'Iluro. Els problemes arqueològics, encara no resolts, per a afinar la cronologia d'aquesta coincidència no permeten afirmar-ho amb tota la rotunditat que voldríem, però sembla molt versemblant que el nou centre urbà d'Iluro, establert ja amb els paràmetres i els models propis d'una ciutat romana, substituís aquest assentament anterior i se situés al costat del mar 4,5 quilòmetres més al nord-est, per convertir-se en el punt central de la presència romana en

aquesta part de la regió laietana. Anys després, Plini, en la seva descripció de la Hispània Citerior, qualificarà Iluro d'*oppidum civium Romanorum*, és a dir, literalment, una ciutat fortificada de ciutadans romans.²⁰

Ens podem preguntar també quina va ser la participació de l'element indígena en aquella nova fundació, però la resposta no és fàcil.²¹ L'*oppidum* de Burriac sembla que va continuar encara amb mostres de vitalitat fins a mitjan segle I aC, malgrat que hem d'admetre que coneixem encara molt poc i de manera molt fragmentària l'arqueologia d'aquest gran poblat, en contra del que podria fer pensar la seva fama i la seva copiosa presència a la nostra bibliografia dels darrers cent anys.²² D'altra banda, les dimensions reduïdes de la nova ciutat d'Iluro suggereixen més aviat la imatge d'una ciutat plaça forta en la qual l'element fonamental fos el romà o itàlic, encara que això no exclogués en absolut la presència de població autòctona.²³

CENTREM-NOS ARA EN UNA ALTRA D'AQUESTES NOVES CIUTATS: BAETULO, també un *oppidum civium Romanorum* segons Plini²⁴ i situat a la mateixa costa laietana, vint quilòmetres al sud d'Iluro, sota la Badalona actual. L'arqueologia ha permès establir una hipòtesi bastant aproximada del que degué ser l'esquema fundacional de la ciutat, que presenta un recinte emmurallat de planta rectangular que fa uns 413 per 261 metres, és a dir, una superfície propera a les onze hectàrees (Fig. 4, p. 14).

Les restes arqueològiques documentades en algunes zones de la ciutat són bastant nombroses malgrat la superposició de la populosa ciutat actual i indiquen de forma diàfana que tant les construccions com la xarxa de carrers tenien una disposició ortogonal que dibuixava una quadrícula de nou per set insules, amb els eixos transversals paral·lels a la línia de la costa.

La ciutat, molt propera al mar, s'aixecava sobre el vessant d'una petita elevació de pendent molt suau en direcció sud-est, però amb un desnivell brusc sobre l'inici de la platja. Aquesta topografia va condicionar l'estructura de l'*oppidum*, que quedava dividit naturalment en una part baixa sense solució de continuïtat amb la platja i una part alta sobre l'esmentat vessant. El fòrum, en posició central, degué situar-se a la zona alta, a prop d'aquell desnivell, buscant probablement un efecte escenogràfic i assumint el paper d'articular les diverses zones de la ciutat. La part alta es perfila com una zona residencial on tenim la majoria de les cases documentades. La part baixa, en canvi, sembla destinada a usos més comunitaris: s'hi documenten dos edificis termals situats, com a Iluro, a l'extrem sud-est del recinte, diverses *tabernae* i restes d'altres edificis que probablement han d'interpretar-se com a mercats o magatzems. Per aquesta part de la ciutat passava la via litoral (via Augusta a l'època imperial), que entrava per la porta propera a l'angle est del recinte emmurallat. Probablement aquesta via va centrar l'activitat comercial i artesanal de la ciutat.²⁵

Un element arqueològic notable de Baetulo són les restes del seu recinte emmurallat, la construcció del qual es

data en els moments inicials de la ciutat. Una part del seu llenç nord-est fou descoberta per l'excavació portada a terme entre els anys 1934 i 1936: vint-i-quatre metres de muralla, una torre i una porta d'entrada a la ciutat que, per la seva disposició constructiva, hem de deduir que estava emmarcada per un arc de mig punt.²⁶ El basament d'aquesta part de la fortificació es va construir amb tècnica d'obra poligonal de la segona modalitat del Lugli,²⁷ excepte la part corresponent al portal, on es va utilitzar la quarta modalitat amb blocs trapezoidals.

El 1956 es va excavar també una part del llenç sud-est de la fortificació, el que donava cap a la platja, on es van descobrir vint-i-tres metres de muralla i dues torres semicirculars. La construcció conservava fins a 3,20 metres d'alçària, 2,25 metres dels quals corresponien als fonaments. Aquí la tècnica constructiva és ben diferent, ja que es va utilitzar l'*opus caementicium* amb revestiment d'obra poligonal a la part vista. Aquesta tècnica fou adoptada perquè en aquest tram la muralla s'assentava sobre un terreny sorrenc que requeria un fonament profund i sòlid. És a dir, els constructors romans s'adaptaren mestriolament amb la seva tècnica a les condicions del terreny en el qual es disposaven a construir.²⁸

La imatge inicial de la ciutat quedaria, doncs, caracteritzada per aquests elements: la muralla que la protegia i la delimitava, la planificació urbanística que l'organitzava i que marcava la pauta del seu desenvolupament futur, i probablement també un temple situat a l'espai destinat al fòrum, que presidiria el conjunt.

Tanmateix per als primers decennis de la nova fundació tenim poques dades que permetin documentar els altres components urbans: arquitectura domèstica, edificis públics, infraestructures... Cal tenir en compte que les primeres instal·lacions degueren ser molt austeres, fins i tot precàries, i que només en un segon moment es van anar consolidant progressivament, però l'arqueologia no ens permet encara establir amb precisió la cronologia de les diverses fases d'aquesta evolució.

El fet que a Baetulo el detall d'aquestes fases més antigues quedi encara molt inèdit malgrat les excavacions en extensió que s'hi han portat a terme pot ser degut a les característiques de la topografia sobre la qual es va aixecar la ciutat, que va comportar la realització de desmunts importants per a crear terrasses a mesura que les seves estructures s'anaven consolidant, i en conseqüència es van remoure eventuais sediments que ens haurien il·lustrat sobre les fases inicials. Això entorpeix la tasca d'establir amb tota la precisió i la seguretat que desitjaríem la cronologia del moment fundacional. Però al mateix temps ajuda a explicar la troballa de materials residuals dels primers anys del segle I aC als nivells arqueològics de cronologia posterior. Així, els estrats arqueològics més antics documentats fins avui en excavacions estratigràfiques rigoroses, malgrat que cal datar-los ja a la dècada dels anys 80/70 del segle I aC, contenen algunes restes ceràmiques la cronologia de les quals es remunta almenys a la primera dècada del segle.²⁹

Per tot això, i amb les reserves degudes a la fragilitat del tipus de documentació de què disposem, és possible mantenir també la proposta del moment fundacional de Baetulo ben a l'inici del segle I aC.

En qualsevol cas, a mitjan segle I aC, el desenvolupament urbà de la ciutat ja estava ben consolidat. Va ser aleshores quan es van construir les termes que es van encaixar al fons de la terrassa inferior de la ciutat, que segurament s'adequà i se sistematitzà en aquest mateix moment. Són un exemple esplèndid i molt ben conservat de termes públiques, d'uns tres-cents cinquanta metres quadrats de superfície total, amb un esquema distributiu i una tècnica constructiva que va adoptar rigorosament el model arquitectònic i funcional establert i documentat a les ciutats d'Itàlia al darrer segle de la República romana.³⁰

Tant les característiques de la muralla com les restes d'aquest edifici termal visitable avui al subsòl del museu de Badalona, com les restes de les cases d'atri documentades a la part alta de la ciutat, són elements que ens confirmen en la percepció de Baetulo com una ciutat pròpiament romana.

També aquí, com a Iluro, la interpretació tradicional que ha vist en la nova ciutat un mer reassentament de la població indígena em sembla poc convincent i continuem considerant més adequat interpretar-la com una fundació per a assentar inicialment una nova població d'origen romanoitàlic.

La nova ciutat no era lluny de l'emplaçament del poblat ibèric de Mas Boscà, ubicat sobre un turó que constitueix una de les primeres elevacions de la serralada litoral, situada a 2,4 quilòmetres del mar. L'arqueologia documenta per a aquest poblat un abandonament progressiu iniciat a mitjan segle II aC, que va culminar al darrer quart d'aquest mateix segle³¹ i que coincideix i sens dubte s'ha de relacionar amb l'aparició de petits assentaments rurals situats a una certa distància de la costa, al peu dels primers turons d'aquella serralada.

Tampoc aquí l'arqueologia no és gaire explícita per a il·lustrar la relació de l'element indígena amb els fundadors de la nova ciutat, però podem presumir que la integració degué ser ràpida i pacífica. La troballa recent a les excavacions de la ciutat romana de dues esteles funeràries ibèriques, que segurament cal datar a la primera meitat del segle I aC, amb noms de personatges d'indubtable filiació indígena, constitueix un indicatiu eloqüent que reflecteix molt probablement un aspecte d'aquest procés d'integració.³²

La recent descoberta al jaciment de Can Tacó actualment en curs d'excavació al Vallès Oriental, als municipis de Montmeló i de Montornès del Vallès, ens referma encara més en aquesta apreciació. Es tracta d'un lloc de representació i segurament també de residència: una gran construcció de 2.200 metres quadrats en planta, edificada amb factura clarament romana en un moment de la segona meitat del segle II aC, encastellada sobre un turó situat al punt on es forma el riu Besòs per la confluència del Mogent i el Congost, un punt estratègic d'encreuament de

camins. La part principal de l'edifici era un cos quadrangular de 750 metres quadrats, i tot el conjunt estava rodejat d'un mur perimetral amb una porta d'entrada flanquejada per una torre. A l'interior, a més de l'esmentat cos principal, també hi ha un espai obert, diverses estances de servei que podrien haver allotjat una petita guarnició, i una gran cisterna construïda amb la més avançada tècnica romana de l'època (Fig. 5, p. 16).

L'excavació ha proporcionat restes notables de la decoració mural de les habitacions de la part principal, realitzada molt acuradament seguint els cànons del primer estil pompeïà. Una troballa ben excepcional a la península Ibèrica, on són molt escassos els exemplars documentats d'aquest estil decoratiu, que sí que trobem a Itàlia i sobretot a Pompeia, utilitzat en la decoració de les luxoses cases del segle II aC. Aquest element ens converteix Can Tacó en un assentament d'una singularitat paral·lela a la de Ca l'Arnau de Cabrera de Mar, al peu de Burriac, que hem comentat abans. Com el de Ca l'Arnau, l'assentament de Can Tacó sembla que també es va abandonar als primers anys del segle I aC, és a dir, al mateix moment que sorgien les ciutats de la costa laietana Baetulo i Iluro.³³

Caldrà prosseguir i concloure l'excavació de Can Tacó al Vallès Oriental i de Ca l'Arnau-Can Benet al Maresme, però tot fa pensar que ambdós jaciments ens documenten una fase anterior al naixement d'aquestes ciutats, en la qual el poder romà s'exerceix i es representa des d'aquests assentaments tan excepcionals, però que van quedar sense funció i es van abandonar en el moment de fundar aquells dos nous *oppida*.

ANEM ARA A L'INTERIOR DE CATALUNYA, A IESSO, LA CIUTAT DELS IESSONIENSES, classificats per Plini entre els *populi latinorum* del *conventus tarraconensis*.³⁴ La situació d'aquesta ciutat queda ben acreditada per l'arqueologia i també per l'epigrafia en el lloc on avui tenim el poble de Guissona, a la comarca de la Segarra, quinze quilòmetres al nord de Cervera i a poc més d'un centenar de quilòmetres de la costa.

Malgrat que el coneixement arqueològic d'aquesta ciutat està encara menys madur que a les dues ciutats costaneres descrites, els treballs d'excavació dels darrers anys han permès ja avançar significativament en algunes conclusions respecte a les seves característiques urbanes i a la seva cronologia.

La topografia arqueològica de la ciutat ha anat definint-se gradualment i les dades disponibles, malgrat que encara són minses, són suficients per a plantejar una primera hipòtesi interpretativa de les línies generals de la seva disposició urbanística. El límit nord del perímetre urbà s'ha pogut establir amb seguretat gràcies a la localització i l'excavació d'una part de la muralla. Per als límits occidental i meridional, l'anàlisi de la fotografia aèria i dels plànols parcel·lars, combinada amb la informació proporcionada per les restes arqueològiques documentades, ha permès esbossar una proposta de traçat, ja que sembla evident que el recorregut de la muralla antiga ha

quedat en part fossilitzat en algunes particions de les finques actuals. Així, i malgrat que el límit oriental queda per ara més indefinit, sembla que es pot deduir que la ciutat tenia un perímetre de planta poligonal irregular i una superfície total propera a les divuit hectàrees.³⁵

Pel que fa a l'estructura urbana, tots els vestigis apunten que la ciutat tenia una ordenació regular a partir d'una retícula de carrers i insules. Les restes constructives que l'arqueologia ha anat documentant a tot el jaciment marquen quasi sempre la mateixa orientació, molt propera als punts cardinals, amb una lleugera desviació a l'oest respecte al nord magnètic. És la mateixa orientació que presenten els segments de carrers descoberts fins ara. Coneixem algun tram de l'eix nord-sud, el que degué ser el *cardo* màxim de la ciutat, que desembocava a la porta nord del recinte emmurallat. Per a la modulació de la retícula, tenim constància a la zona nord de la ciutat de les restes d'un altre carrer, un *cardo minor*, que discorre a un *actus* de distància (35,48 metres), a occident del possible *cardo* màxim, i que ens dona, per tant, l'amplada de les insules. A la mateixa zona tenim notícia també de vestigis de dos carrers més, dos *decumani*, que indiquen una longitud per a les insules d'1,3 *actus*.

Combinant aquestes dades amb el possible perímetre, es va proposar una hipòtesi de l'esquema general que hauria regulat el pla urbanístic de la ciutat.³⁶ Els treballs arqueològics posteriors, tant les excavacions preventives en diversos punts de la ciutat com les excavacions més extensives que s'han pogut portar a terme a la zona nord, van confirmant en línies generals la validesa d'aquella hipòtesi (Fig. 6, p. 17).

És precisament a l'extrem nord de la ciutat on tenim més novetats arqueològiques. En aquest sector, s'hi ha constituït, des del 1999, un parc arqueològic de dimensions properes a les dues hectàrees que ha permès iniciar l'anàlisi arqueològica detallada d'aquesta part del jaciment i que farà possible obrir les restes ja excavades a la visita pública (Fig. 7, p. 17).

Un dels elements urbans de la ciutat antiga presents en aquesta zona són les restes d'un llarg tram del llenç nord de la muralla. La seva presència va ser detectada durant la campanya de sondeigs efectuada el 1984, i ja aleshores se'n va poder fer una primera valoració arqueològica.³⁷ Recentment s'ha iniciat l'excavació en extensió, que ja ha posat al descobert uns quaranta metres del traçat, a més de la porta nord de la ciutat i d'una potent torre de defensa que flanquejava aquesta porta. La muralla té una amplada que oscil·la entre els 3,50 i els 3,80 metres; la seva base és massissa i construïda amb pedres de grans dimensions només lleugerament desbastades i disposades en sec sense morter de calç. Sobre aquesta base es disposaven els dos paraments, que allà on s'han conservat en alçada presenten una tècnica constructiva d'obra poligonal de la quarta modalitat, amb carreus rectangulars molt allargats i amb un lleuger encoixinat, alguns dels quals sobrepassen els 2,50 metres de longitud. Entre els dos paraments hi ha un farciment compacte de petites pedres irregulars i terra.

La porta de la muralla, de la qual es conserva només la base, devia ser d'arc de mig punt amb una amplada de 3,80 metres. La torre que flanquejava la porta té unes dimensions de 8,50 metres d'amplada i 5,75 metres d'avançada, va ser construïda amb la mateixa tècnica que la muralla i l'amplada dels seus murs és d'1,80 metres. Aquesta excavació ha mostrat també el carrer o *intervallum*, de 4,50 metres d'ample, que discorria darrere de la muralla i la separava de les primeres edificacions de la ciutat.³⁸

A més de la muralla, l'arqueologia ha començat també a documentar en aquesta zona nord de la ciutat altres elements de gran interès, com les restes de diverses cases modestes que formaven un barri construït a la primera meitat del segle I aC; les restes d'una gran *domus* edificada ja a l'època imperial enderrocant una part d'aquestes cases més antigues, o els vestigis d'unes termes públiques que, malgrat que estan encara en curs d'excavació, ja hem vist que van ser remodelades i ampliades a mitjan segle I aC i que van tenir una primera fase que podria ser contemporània de les termes de Baetulo.

Respecte a la gènesi d'aquesta ciutat, sembla que podem afirmar amb prou seguretat que el seu origen fou una fundació de nova planta portada a terme als darrers anys del segle II aC o a l'inici del segle I aC. En l'elecció del lloc, a més de raons estratègiques d'àmbit regional, hi degué pesar decisivament l'existència d'una font de cabal abundant que va quedar englobada dins el recinte emmurallat.³⁹ Al costat d'aquesta font, hi havia hagut en els períodes del bronze final i de l'ibèric antic, segurament ja des del segle VII aC, un poblat petit però d'una certa envergadura, segurament semblant al poblat dels Vilars (Arbeca, les Garrigues), que ha estat excavat en extensió aquests darrers anys i que avui mostra un magnífic exemple de poblat de plana d'aquells reculats períodes de la protohistòria de les terres de Lleida.⁴⁰

Pel que fa a aquell poblat protohistòric de Guissona, l'arqueologia l'ha documentat només molt parcialment, però suficient per a poder afirmar que es va desenvolupar durant uns segles, però que en el període de l'ibèric ple, als segles IV i III aC, es va abandonar. Probablement al principi del segle IV aC, de la mateixa manera que en altres punts del país, es va produir un fenomen de concentració del poblament que a més va tendir a encastellar-se en llocs alts i més fàcils de defensar. El poblat ibèric de Puig Castellar de Talteüll, situat sis quilòmetres al nord-est de Guissona sobre un turó al costat del riu Llobregós, al terme municipal de Biosca, fou molt probablement el punt on es va concentrar l'hàbitat d'aquesta zona durant l'ibèric ple. En el solar de l'actual Guissona, al voltant de la font, potser hi va haver encara entre el segle IV i el segle II aC alguna freqüentació, alguna cabana o algun petit hàbitat de molt poca envergadura, però no un poblat ibèric pròpiament dit. La ciutat de Iesso es va fundar al mateix lloc on s'havia aixecat aquell poblat del bronze final i de l'ibèric antic, però en un moment, tres segles més tard, en què no quedava res visible de l'antic assentament, ni els seus vestigis ni segurament el seu record.

Per a precisar la data en què es va fundar la ciutat romana, disposem de valuoses indicacions proporcionades per l'activitat arqueològica dels darrers anys. La muralla, tant per la seva tècnica constructiva com per les observacions estratigràfiques fetes fins avui, apunta cap a una cronologia inicial entorn del 100 aC. Tenim també les restes de l'esmentat barri de cases modestes, el moment inicial del qual està ben datat al començament del segon quart del segle I aC, però hem comprovat també que ja es va edificar amortitzant restes constructives que testimonien una primera fase anterior a aquesta cronologia.⁴¹

Però, sobretot, disposem del material arqueològic trobat dins de tres fosses circulars de quasi 2,50 metres de diàmetre i més d'un metre de profunditat, excavades al terreny natural i ubicades sota les restes d'aquell mateix barri de cases, a uns vint-i-cinc metres de distància de la muralla. Aquestes fosses corresponen sens dubte al primer moment d'ocupació de la zona i podrien estar relacionades amb una activitat de tipus ritual coincidint amb els primers moments de la nova ciutat. Contenen les restes de com a mínim quaranta-quatre àmfores procedents de la península Itàlica. Àmfores que per les seves formes i pastes es poden dividir en quatre grups ben diferenciats, tres dels quals corresponen a la forma Dressel 1A, i el més nombrós –almenys vint-i-dos exemplars– procedeix amb seguretat de la regió de la Campània. El quart grup és format per almenys onze exemplars d'àmfores de Bríndisi, l'antiga *Brundisium*, sobre la costa adriàtica. A la part del coll d'una de les àmfores de forma Dressel 1A hi ha un *titulus pictus* amb una data consular del 121 aC (Fig. 8, p. 18).⁴²

Tant les àmfores com la ceràmica fina d'importació, escassa però present en el conjunt, constitueixen un lot de materials cronològicament molt homogeni que situa l'activitat que hem de relacionar amb el reblliment de les fosses en un moment anterior al 95/90 aC. L'esmentada data consular, que sens dubte indicava l'any de la collita del vi originari que contenia l'àmfora, ens dona un *terminus post quem* que encara podríem rebaixar alguns anys si descomptem un període per al probable envelliment del vi. La presència d'un lot tan important de productes procedents de la península Itàlica en un punt de l'interior com és *Iesso* i en una data tan primerenca suggereix la presència d'alguna unitat de l'exèrcit romà, amb el seu corresponent avituallament, intervenint en la fundació de la ciutat, per a la qual aquests dipòsits arqueològics ens confirmen una data molt ajustada entorn del 100 aC.⁴³

SI A AQUESTES TRES CIUTATS HI ALEGIM EMPORIAE I AESO, tindrem els exemples més ben documentats a Catalunya de l'activitat urbanitzadora desplegada en aquells moments. De fet, l'Empúries romana ens proporciona l'exemple més emblemàtic pel que fa a l'esquema urbanístic utilitzat, ja que és el que coneixem millor.

La ciutat grega d'Emporion, aliada amb Roma en la guerra contra Anníbal, havia estat el cap de pont on va desembarcar Gneu Corneli Escipió l'estiu del 218 aC al

capdavant de dues legions, i la base inicial a partir de la qual va començar l'estratègia romana d'hostilitzar la rereguarda de l'exèrcit cartaginès a la península Ibèrica.⁴⁴

Acabada la guerra i durant el segle II aC, l'Empúries grega va viure una fase de prosperitat considerable que l'arqueologia documenta sobretot mitjançant l'obra pública feta en el transcurs d'aquest segle. La ciutat es va ampliar cap al sud, on es va construir una nova muralla que, a més de monumentalitzar l'entrada de la ciutat amb una extraordinària construcció de prestigi, va permetre l'ampliació dels santuaris que des del segle V aC presidien el costat sud-oest del recinte emmurallat. Una altra actuació notable va ser la remodelació de l'àgora i la construcció d'una gran estoa, dedicada a activitats comercials i cíviques, un edifici obert a l'àgora mitjançant una llarga columnata que cobria els cinquanta-dos metres de la façana.⁴⁵

Aquest conjunt de decidides actuacions urbanístiques que sembla que es va portar a terme a partir de mitjan segle II aC va potenciar considerablement la modernització de la vella Neàpolis. Aquesta continuïtat i el desenvolupament brillant de l'establiment grec d'Empúries són un bon exponent per a exemplificar l'ambient marcat pel tarannà de deixar fer que degué presidir a Catalunya les relacions de l'autoritat romana amb els centres i les organitzacions preexistents durant el primer segle d'incorporació de fet a la República romana.

La ciutat romana, de nova planta, es va establir al costat de la Neàpolis sobre el turó que s'aixeca a molt poca distància a ponent d'aquesta, i va englobar el petit establiment de principi de segle II aC que ha estat interpretat com un possible *praesidium* militar, implantat durant la campanya de Cató o poc després.

La nova ciutat es va desenvolupar a l'interior d'un recinte emmurallat de perímetre rectangular molt allargat de set-cents per tres-cents metres, tot i que no totalment regular, ja que el costat sud està lleugerament esbiaixat. La muralla, ben datada també entorn del 100 aC gràcies a l'estudi dels materials proporcionats per l'estratigrafia que s'hi adossava,⁴⁶ encerclava una superfície propera a les vint-i-una hectàrees i estava organitzada mitjançant una retícula rigorosament ortogonal que conformava illes allargades de dimensions properes a dos *actus* per un (70,96 per 35,48 metres), una modulació emprada sovint en les fundacions colonials romanes.

En canvi, cal remarcar la presència d'un element molt atípic de la topografia arqueològica de la ciutat: una muralla en direcció est-oest que dividia el recinte en dues parts d'extensió desigual: la meridional (d'unes catorze hectàrees) i la septentrional (d'unes set hectàrees). En un moment determinat de l'evolució de la ciutat, aquest mur va ser enderrocat, almenys en part, i les seves restes foren cobertes per noves edificacions. Aquest fet ha tingut diverses interpretacions. Primerament, poc després de la seva descoberta sota la casa romana número 1, se'l va considerar el límit nord del moment inicial de la ciutat, la qual després s'hauria ampliat allargant el rectangle cap al

nord. Una altra interpretació, basada en el testimoni difícil d'interpretar de Tit Livi,⁴⁷ considera que el nucli fundacional fou una ciutat doble i apunta la hipòtesi d'un assentament diferenciat de romans (al sud) i indígenes (al nord), separats per aquest mur transversal.⁴⁸ Caldrà esperar que s'aprofundeixi en l'estudi arqueològic i en la problemàtica cronològica d'aquest element abans d'arribar a una conclusió definitiva.

El centre neuràlgic de la ciutat se situava al fòrum, una plaça pública quadrangular que ocupava la superfície de dues illes i estava presidida per un temple, dedicat segurament a la tríada capitolina, situat en posició axial respecte al fòrum i sobre l'espai corresponent a part de dues altres illes. Davant del temple, però a l'altre costat de la plaça, sembla que ja des del primer moment s'hi va disposar una renglera de *tabernae* obertes cap al fòrum. Entre la plaça i el temple tenim un carrer transversal en direcció est-oest, que devia ser el *decumanus* màxim de la ciutat. El *cardo* màxim coincidia amb l'eix del temple i del fòrum i el comunicava directament amb la porta sud de la muralla. L'emplaçament del fòrum en posició central respecte a la part meridional de la ciutat també concorda molt bé amb la situació típica d'aquests espais en la urbanística romana contemporània, i encara evidencia més la significació rellevant d'aquella muralla transversal sigui quina sigui la interpretació que calgui donar-li.⁴⁹

Les excavacions més recents fetes al fòrum d'Empúries han aportat algunes precisions interessants. Primer, que la monumentalització del fòrum no es va portar a terme als primers moments de la nova ciutat, sinó bastants anys després, probablement ja a l'època d'August. Després, que una part de l'espai destinat a fer les funcions de fòrum en l'esquema urbanístic que degué ordenar la ciutat des del moment de la seva fundació es va fer servir també, durant bona part del segle I aC, com a magatzem de gra. Així ho testimonien les nombroses sitges de gran capacitat (de dues a quatre tones de gra cadascuna) excavades als costats occidental i sobretot oriental del fòrum, on més tard es van construir la basílica, la cúria i una de les ales del criptopòrtic que marcava el límit del *temenos* del temple. Molt probablement cal interpretar que aquell espai central de la ciutat va fer durant aquells anys del segle I aC les dues funcions, de fòrum i de magatzem públic del gra que la ciutat administrava.⁵⁰ Ens queda la incertesa de saber si en aquests primers anys hi havia ja, com semblaria lògic suposar, un primer temple en el mateix lloc on més tard es va aixecar el que ens ha deixat les restes que encara podem veure.

D'altra banda, l'excavació iniciada a partir del 2000 a l'ínsula 30 ha posat al descobert les restes d'unes termes públiques construïdes al segle I dC, però que molt probablement van substituir un edifici termal anterior que cal datar a l'època republicana i augustiana, com els exemplars que hem vist a les altres ciutats descrites.⁵¹

A Isona, al Prepirineu, els treballs iniciats confirmen el gran interès i les potencialitats arqueològiques de l'*oppidum* d'Aeso. De moment, han permès identificar i estudi-

ar un tram de seixanta metres de longitud de la muralla, que s'ha pogut datar amb precisió en el moment de pas del segle II al segle I aC, i a més, per les característiques de la seva factura, se'n pot deduir una certa similitud amb el recinte emmurallat de Iesso.⁵² Els *aesonenses* són mencionats per Plini a la llista dels pobles estipendiàries,⁵³ i de l'epigrafia es dedueix que al segle II dC havia assolit la categoria de municipi.⁵⁴

LA INTERPRETACIÓ DE TOTA AQUESTA INFORMACIÓ ARQUEOLÒGICA i de la seva relació amb el context històric corresponent és complexa i permet diversos punts de vista i moltes matisacions. Per cenyir-nos a l'espai necessàriament limitat d'aquest article, podem reprendre com a fil conductor algunes reflexions interpretatives formulades per mi mateix fa uns quants anys i contrastar-les amb les noves dades ara disponibles i amb les observacions diverses que amb l'avenç de la recerca s'han anat concretant.

En primer lloc, cal plantejar la possibilitat que totes aquestes ciutats fundades *ex novo* formessin part d'un mateix programa dissenyat per a contribuir decisivament a estructurar un ampli territori a partir de la creació de nous centres urbans amb la seva corresponent fortificació.⁵⁵ Les precisions cronològiques proporcionades per l'arqueologia, sense ser encara, com hem vist, totalment concloents, no desmenteixen, sinó que més aviat tendeixen a confirmar, la contemporaneïtat dels seus moments inicials.

Si ens centrem en les característiques de la topografia urbanística de les nostres ciutats, les afinitats entre les tres situades a la costa, Emporiae, Iluro i Baetulo, són evidents: urbanisme regular que desenvolupa una retícula rigorosament ortogonal i recinte emmurallat de perímetre rectangular que reproduceix el model més típic de les colònies romanes de l'època, tot i que de dimensions més modestes. Apareixen també amb claredat algunes diferències tipològiques entre les ciutats de la costa i les altres dues situades a l'interior del país, Iesso i Aeso. Aquestes també tenen una disposició regular i ortogonal de les seves insules i carrers, però els seus recintes emmurallats presenten una planta en forma de polígon irregular ben diferent del perímetre rectangular tan característic de les altres tres. A més, les dimensions de Iesso, que podria arribar a les divuit hectàrees, contrasten especialment amb les dimensions bastant més reduïdes de Baetulo i Iluro (Fig. 9, p. 20).

Sembla lògic pensar que, si ens trobem davant d'un mateix programa de fundacions urbanes, les diferències entre les ciutats de la costa i les de l'interior correspondrien a la concepció i a les funcions que en el moment inicial s'atribuirien a cadascuna.

Hem comparat aquesta diferenciació amb el doble model de fundació urbana que Roma va utilitzar en la seva colonització de la Itàlia central fins a les primeres dècades del segle II aC,⁵⁶ amb la distinció entre les *coloniae maritimae* de ciutadans romans, fundades tant a la costa de la

mar Tirrena com després a l'Adriàtica, i les *coloniae latinae* repartides per tot el territori. Aquesta és només una comparació de tipologia urbanística, ja que ni les nostres ciutats de la costa van tenir mai la categoria jurídica de *coloniae civium Romanorum* ni les de l'interior foren colònies llatines. Ben mirat, segurament no podia ser de cap altra manera tant pel lloc on s'establiren com per l'ambient sociopolític de la República romana en aquells anys del principi del segle I aC. La comparació pot ser vàlida i fructífera només formulada en clau funcional: el territori i la situació política i militar en què el programa es devia aplicar eren ben diferents de l'ambient en què havia sorgit aquell model antic, però l'adaptació a les necessitats i les peculiaritats del marc en què s'actuava devia portar a adoptar algunes solucions semblants; a més, tampoc no podem descartar que el record del vell model encara hi fos present.

Sembla clar que les nostres petites ciutats d'Iluro i Baetulo, però també de l'Empúries romana, venien bàsicament a fortificar la costa, se situaven sobre la via que seguia el litoral, i segurament el seu valor estratègic era remarcat pel probable pes significatiu que la iniciativa militar devia tenir en la seva fundació. Això justificaria les seves dimensions reduïdes, ja que probablement els seus primers habitants eren un grup no gaire nombrós de ciutadans romans instal·lats en aquestes terres com a conseqüència de la conjuntura històrica que va portar a posar en pràctica aquest programa de fundacions.

Respecte a Iesso, i probablement també a Aeso, ens apareixen com a fundacions amb un paper diferent: contribuïen també amb les seves muralles a un enfortiment estratègic del país, però entre les seves funcions es buscava segurament introduir una determinada estructuració del territori, assentant, a més d'alguns ciutadans romans, llatins o itàlics més o menys nombrosos, les elits dels pobles indígenes de la zona, procurant articular així una comunitat política que des del nou nucli urbà englobés potencialment un territori ampli i els seus habitants. No és d'estranyar, doncs, que aquest tipus de fundació urbana comportés una superfície més extensa, que el seu recinte no conformés un perímetre rectangular i que, en definitiva, tingués alguna similitud formal amb les antigues colònies llatines que havien assumit inicialment unes funcions semblants. Recordem que els *iessonienses* figuren, com ja hem dit, a les llistes de Plini entre els pobles que gaudien dels privilegis del dret llatí, a diferència de les tres ciutats de la costa, que el mateix Plini qualifica d'*oppida civium Romanorum*.

Per establir el moment històric en què es podria haver generat aquest programa de fundacions urbanes, ja hem desgranat les imprecisions cronològiques que l'arqueologia encara deixa obertes. Però si es confirmés la nostra hipòtesi que hem de situar-lo als primers anys del segle I aC, que tal com hem vist és una cronologia bastant ferma per a alguna de les nostres ciutats, aquest programa podria coincidir amb la conjuntura subsegüent a la victòria del general i cònsol Gai Mari sobre els cimbres i els teutons,

dins el marc de la desmobilització de les seves legions, que va tenir lloc entre el 100 i el 98 aC, després de l'entrada en vigor de les lleis aprovades pel Senat a proposta d'Apuleu Saturní, no sense provocar profundes tensions a Roma durant el sisè consolat de Mari el 100 aC.

La incursió dels cimbres a la Hispània Citerior havia posat de manifest la debilitat estratègica de la província i explicaria que fos aleshores, precisament després d'aquest dolorós episodi bèl·lic, quan es va dissenyar un programa de fundació de noves ciutats que probablement serviria també per a assentar veterans de l'exèrcit desmobilitzat i per a fortificar i articular un territori que, com la Gàl·lia Transalpina, havia resultat excessivament vulnerable a les incursions d'aquells pobles nòrdics. La situació geogràfica de Iesso i Aeso al peu del vessant sud dels Pirineus i a prop de les vies de pas que permetien franquejar amb una certa comoditat aquesta serralada és segurament també un indicador que era precisament al nord on se situava el perill potencial del qual calia protegir-se mitjançant aquestes fortificacions urbanes.

Malgrat que aquestes hipòtesis ens permeten connectar les evidències arqueològiques amb fets històrics concrets, hem d'acceptar que a aquest nivell interpretatiu tenim encara poques certes absolutes que responguin a totes les nostres demandes de precisió, i només les recerques futures permetran contrastar, o rectificar en tot o en part, les aproximacions a què ens porten els indicis avui disponibles.

És cert, per exemple, tal com s'ha apuntat recentment, que suposar un programa de colonització en un context provincial sense tenir-ne cap referència directa a les fonts textuals antigues comporta una dificultat innegable.⁵⁷ Cal tenir en compte, però, d'una banda, l'escassetat de referències a aquests territoris que tenim per a aquells anys a les fonts textuals conservades, i, d'altra banda, que no es tractaria pas d'un programa del Senat de fundació de ciutats amb un estatut colonial, sinó d'establiments creats per l'autoritat militar (*cum imperio*) en una conjuntura concreta, i que trigarien anys a tenir un estatus jurídic oficial.

Afortunadament, malgrat aquesta migradesa de les fonts literàries antigues i de les fonts epigràfiques referides a aquestes dècades, l'activitat arqueològica continua aportant noves troballes que permeten anar enriquint la documentació i que fan madurar les nostres interpretacions.

Podem tornar a Tarragona per constatar-ho i a la vegada per completar el que dèiem al principi d'aquest article sobre la Tàrraco tardorepublicana. Les darreres excavacions al fòrum de la colònia de Tàrraco han documentat les restes d'un gran temple de tres cel·les (el seu pòdium té una amplada de 29,79 metres). La seva construcció va comportar l'enderrocament d'un edifici anterior, del qual s'han conservat restes de quatre habitacions contigües pavimentades amb *opus signinum*, alguns tessellats, que van quedar englobades en els fonaments del temple. Tot plegat està inserit en una complexa seqüència estratigràfica i

constructiva que, malgrat les dificultats de lectura, ha permès als seus excavadors avançar una cronologia per al moment de la construcció del temple als darrers anys del segle II aC. Aquest temple s'ha interpretat com un possible capitolí dedicat a les màximes divinitats romanes, que haurien presidit des d'aleshores aquest espai públic de Tàrraco (Fig. 10, p 22).⁵⁸

Aquesta significativa troballa s'afegeix i encaixa bé amb les propostes d'interpretació que des del 1999 han permès avançar en la comprensió de la configuració de l'urbanisme tardorepublicà de la ciutat. A la segona meitat del segle II aC, la construcció del segon recinte emmurallat de Tàrraco va ampliar considerablement el que havia estat la primera fortificació a la part més alta del turó. La nova muralla va aprofitar en part l'antiga, es va adaptar a la topografia del terreny, ocupant tota la vessant del turó fins als penya-segats que donaven ja sobre el port, i va utilitzar els desnivells topogràfics com a elements de reforç de la fortificació. Aquest recinte englobava en el seu angle sud-oest l'extrem oriental de la zona on s'han documentat restes ibèriques preromanes.

L'estudi d'alguns elements arqueològics documentats en diverses excavacions preventives portades a terme a la part baixa d'aquest nou recinte emmurallat ha permès proposar una restitució del possible model de planificació de la seva ordenació urbanística a partir d'una xarxa viària amb insules que respondrien a una modulació de dos *actus* de llargada per un *actus* d'amplada. L'orientació d'aquest pla urbanístic hauria marcat l'orientació i potser la ubicació de l'arquitectura monumental posterior, com la basílica, el teatre o el circ. Per a la posada en pràctica d'aquest pla urbanístic, es proposa també una data entorn del 100 aC, a partir de datacions estratigràfiques de diverses restes que cal situar cronològicament en aquest moment, entre les quals alguna infraestructura important, com un col·lector principal de drenatge que circulava per la part central del turó.⁵⁹

L'encara més recent elaboració i publicació de la planimetria arqueològica de Tàrraco, que ha recopilat i representat a escales adequades totes les informacions disponibles, ha permès corroborar en línies generals aquestes conclusions, encara que introduint-hi matisos, correccions i noves observacions. Ben suggerent, per exemple, resulta la consideració que la urbanització feta entorn del 100 aC i a partir d'aquell esquema s'hauria portat a terme només a la part meridional del recinte emmurallat, al sud de l'actual Rambla Nova. A la zona situada entre la Rambla Nova i la part alta no s'hi hauria aplicat un model urbanístic regular fins a un moment més avançat, possiblement ja a la segona meitat del segle I aC, sense que això vulgui dir que abans d'aquest moment fos una zona lliure de construccions, ja que l'arqueologia hi ha documentat estructures tardorepublicanes que semblen ser anteriors a la remodelació urbanística de la zona.⁶⁰ D'altra banda, resulta força versemblant relacionar la construcció del possible temple capitolí i la implantació d'aquella primera ordenació urbanística, que podria preveure també la

constitució d'un espai públic, un fòrum, davant del temple (Fig. 11, p. 24).⁶¹

No ens estendrem aquí comentant aquestes importants deduccions dels equips d'arqueòlegs que treballen avui l'arqueologia tarragonina, que sens dubte hauran d'ajustar i afinar encara diversos aspectes, sobretot els cronològics. Remarquem només com els vestigis arqueològics van sumant entorn de l'any 100 aC signes de canvi i d'activitat urbanitzadora a Catalunya. Ara a Tarragona, que podríem sumar a les altres ciutats de la costa, en aquest cas no com una ciutat *ex novo*, però sense descartar que la nova ordenació urbanística ens indiqui també un assentament permanent de romans i itàlics, com a Empúries i probablement a les altres fundacions de la costa. La coincidència amb Empúries en la modulació emprada a les insules podria ser també significativa. A més, a Tàrraco, l'evidència d'una iniciativa religiosa i tan simbòlica com seria la construcció d'un temple capitolí si es confirmés aquesta adscripció, deixaria pocs dubtes sobre la filiació romana dels nouvinguts, i per a nosaltres donaria més solidesa a la interpretació que fem de les altres ciutats de la costa catalana esmentades.

Però cal dir que és precisament aquest aspecte de la composició d'aquests assentaments i de la responsabilitat de la seva iniciativa el punt en el qual les interpretacions fluctuen en posicions més divergents. Aquesta divergència ha estat ben formulada recentment per S. Keay en fer-se ressò d'una vella discussió de la nostra historiografia, quan assenyala que mentre que les fortificacions de Iesso, Baetulo i Iluro són pel seu aspecte clarament romanes, es fa més difícil saber qui va ser realment el responsable de la seva construcció, si els romans, les comunitats indígenes sota la direcció d'enginyers romans, o les comunitats indígenes per iniciativa pròpia.⁶² És obvi que la pregunta ja pressuposa que no es pot esperar una resposta única i indiscutible que tanqui el tema.

En la nostra línia interpretativa, Baetulo i Iluro, igual que la ciutat romana d'Empúries i aquell nou pla urbanístic de Tàrraco, haurien estat iniciativa dels romans, per a assentar-hi bàsicament immigrants de la península Itàlica, sense que això menystingui la participació que eventualment poguessin tenir-hi les comunitats ibèriques de la zona ni els acords i les acomodacions entre els nouvinguts i aquestes comunitats i les seves elits, d'altra banda aliades dels romans des dels temps anteriors a la guerra púnica. Iesso, tal com hem assenyalat, la veuríem com una iniciativa romana, amb important participació indígena, amb una finalitat estratègica i també d'articulació política.

Hi ha, però, una altra resposta possible, també amb bastants seguidors, que consideraria com a força probable que en la iniciativa de creació d'aquestes noves ciutats amb les seves fortificacions els romans hi estarien implicats només indirectament, fomentant la iniciativa, però que haurien estat els líders de les comunitats indígenes els seus veritables impulsors i els qui haurien portat a terme la tasca real de crear els nous assentaments. Una interpretació més radical els veuria com una iniciativa exclusiva-

ment indígena, com a resposta i adaptació a les noves situacions geopolítiques. En tots dos supòsits, els models arquitectònics i urbanístics que emprarien aquestes iniciatives indígenes haurien estat els centres propers d'Empúries i Tàrraco, la filiació romana dels quals en principi no es posaria en dubte.

Sembla clar que en el rerefons d'aquestes divergències interpretatives hi pesa la percepció prèvia sobre algunes qüestions que les fonts textuales antigues, per la seva migradesa, deixen obertes sobretot per a aquestes fases més antigues. En primer lloc, l'avaluació de la quantitat i la concreció dels temps de la immigració procedent de la península italiana assentada amb voluntat de permanència en aquestes terres d'Hispania, es tracti de romans, llatins o itàlics i de veterans de l'exèrcit o no. Les fonts són clares quan documenten aquestes migracions a la segona meitat del segle I aC; en canvi, per a les dècades anteriors, són molt més escasses i menys explícites. El criteri que hom apliqui en aquest punt quan s'intenti lligar i explicar el conjunt de la documentació arqueològica disponible condicionarà certament el resultat.⁶³ En segon lloc, hi pesa també la percepció sobre el paper que hom cregui que s'ha d'atorgar a les comunitats indígenes i a les seves elits en els canvis importants de tota mena que van tenir lloc en aquelles dècades. Sens dubte també aquí, decantar-se, a vegades fins i tot instintivament, per minimitzar o maximitzar aquest paper porta a resultats ben diversos.

Diguem només que cal evitar generalitzacions. Cada territori i cada conjuntura històrica va tenir les seves pròpies dinàmiques i els seus condicionants específics, i consegüentment va generar el seu propi ritme d'integració. D'altra banda, migracions i iniciativa indígena no són necessàriament dos factors de canvi antitètics, sinó que probablement sovint es van entrelaçar i es van potenciar mútuament.

Un exemple d'aquesta diversificació, el podem veure en el ric panorama de nous assentaments urbans del període entre la guerra numantina i l'època de Sertori, que l'arqueologia està documentant a la zona de la vall mitjana de l'Ebre. Amb els treballs arqueològics portats a terme en jaciments com els de La Caridad (Caminreal, Terol), La Corona (Fuentes de Ebro, Saragossa), La Cabañeta (El Burgo de Ebro, Saragossa) o Segeda II (Saragossa), comencem a tenir una altra mostra interessant d'aquesta diversificació de models, amb exemples que evidencien la potència de la iniciativa indígena i d'altres que ens permeten posar l'accent en el paper d'elements exògens. Un cas ben significatiu és el de l'establiment de La Cabañeta, en el qual una inscripció epigràfica, excepcional per a l'època, ens revela com grups d'immigrants itàlics, en aquest cas sembla que integrats en un *conventus civium Romanorum*, degueren tenir-hi un paper important.⁶⁴

Tornant a Catalunya i als avenços recents de l'arqueologia, ens podem referir també als orígens de Girona, l'antiga Gerunda, per a la qual disposem ara de la interpretació feta arran de les importants excavacions a l'*oppidum* ibèric de Sant Julià de Ramis. Aquest assentament no sols

va perdurar fins a les primeres dècades del segle I aC, sinó que es va ampliar i s'hi van fer obres públiques d'envergadura entorn del 100 aC. En aquest moment es van construir noves muralles i es va modificar l'accés per tal de millorar l'eficàcia defensiva de la fortificació. Poc després es va edificar, seguint els models itàlics, un gran temple que ocupà la part central de l'*oppidum*. Però, malgrat aquesta vitalitat constructiva, l'assentament va ser abandonat tot d'una sense indicis de violència en una data que se situa cap als anys 80/70 aC, en el mateix moment en què l'arqueologia sembla que comença a documentar els primers indicis d'ocupació al jaciment de la ciutat de Gerunda. Amb aquestes noves dades arqueològiques, podríem interpretar que en aquells anys entorn del 100 aC, quan possiblement s'estaven posant les bases de les noves ciutats costaneres d'Empúries, Iluro i Baetulo, Roma devia optar per l'emplaçament de l'*oppidum* de Sant Julià de Ramis com a punt de control de les estratègiques vies que seguïen la vall del Ter en aquest punt. Uns anys després, però, probablement hauria rectificat amb la fundació de Gerunda, que des de la seva posició complia encara millor la mateixa funció de control directe de les vies i també de la plana.⁶⁵ La classificació que ens dóna Plini dels *gerundenses* entre els pobles que gaudien del dret llatí, acaba de donar consistència a aquesta interpretació d'íntima col·laboració de romans i indígenes en aquest moment del naixement de la futura Girona.

A aquestes primeres ciutats romanes de Catalunya, és possible que se n'hi hagin d'afegir, pels seus orígens, algunes altres, com Ilerda (Lleida), Dertosa (Tortosa) o Blandae (Blanes), encara que la precarietat de la documentació arqueològica obliga de moment a deixar-ho en suspens. Pel que fa a Ilerda, sembla que, malgrat la manca d'evidències arqueològiques definitives, podem continuar suposant amb tota lògica que l'*oppidum* ibèric d'Illirta estaria emplaçat al turó de la Seu Vella de Lleida. Aquesta interpretació no es posa en dubte, encara que els primers nivells arqueològics documentats fins avui es datin cap a finals del segle II aC, ja que hi ha presència de materials més antics trobats a la superfície o presents residualment en estrats posteriors. La ciutat romana, que a l'època d'August es documenta a les monedes com a *municipium Ilerda*, degué ser el fruit de l'evolució i la transformació de l'antic assentament preromà, mitjançant un procés de continuïtat i expansió pel vessant del turó fins al riu. La forma i els temps d'aquest procés caldrà acabar-los de precisar, però els arqueòlegs de la secció d'arqueologia de la Paeria, que han seguit amb eficiència els darrers anys el dia a dia de l'arqueologia preventiva a Lleida, assenyalen diversos indicis que els permeten suposar una hipotètica refundació de la ciutat a la part baixa durant el primer terç del segle I aC, en la qual podríem veure la intervenció directa romana, que donaria uns antecedents ben significatius i en consonància amb l'evolució jurídica posterior de la ciutat.⁶⁶

Abans de tancar aquest article cal fer una referència, gairebé obligada, a l'origen de la ciutat de Bàrcino (Barce-

lona). Fundada al final del segle I aC, entorn del 10 aC, dins el marc de la reorganització política i administrativa de les províncies d'Hispania portada a terme a l'època d'August, culminava pràcticament l'estructuració urbana del territori de l'actual Catalunya. Va néixer amb els privilegis propis de les *coloniae civium Romanorum* i com a tal va prendre la titulació oficial de *Colonia Iulia Augusta Faventia Paterna Barcino*, la segona a Catalunya després que a l'època de Cèsar s'hagués atorgat la categoria colonial a Tàrraco.

La Bàrcino inicial va ser una ciutat de nova planta amb un recinte emmurallat i una planificació urbanística regular que té paral·lels ben identificables en les altres colònies fundades a l'època d'August. Però, malgrat tot, Bàrcino és una colònia augustiana molt peculiar, ja que la seva extensió està molt per sota del que era normal a la majoria, i això contrasta, a més, amb la grandària i amb la monumentalitat dels seus edificis públics. Això ens ha permès interpretar, en la mateixa línia seguida en aquest article, que la nova fundació devia respondre més a la finalitat de regular administrativament, mitjançant el marc jurídic colonial, els nombrosos ciutadans romans ja establerts des de feia anys en aquelles fundacions més antigues de la Laietània, que no pas a la voluntat d'establir un grup considerable de nous colons. Bàrcino es devia concebre sobretot per a desenvolupar-hi les funcions de centre religiós, polític i administratiu pròpies d'una colònia, el territori de la qual englobaria probablement els nuclis urbans preexistents d'Iluro i Baetulo.⁶⁷

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] M. TARRADELL I MATEU. *Les ciutats romanes dels Països Catalans*. Barcelona 1978.
- [2] Ídem, p. 48.
- [3] J. L. JIMÉNEZ SALVADOR i A. RIBERA i LACOMBA (coord.). *Valencia y las primeras ciudades romanas de Hispania*. València 2002. 382 p.
- [4] L. ABAD CASAL, S. KEAY i S. RAMALLO (ed.). *Early Roman Towns in Hispania Tarraconensis*. *Journal of Roman Archaeology*, Supplementary Series, núm. 62. Portsmouth, Rodhe Island 2006. 237 p.
- [5] TIT LIVI, *Ab urbe condita*, 22, 22.
- [6] M. ADSERIAS, L. BURÉS, M. T. MIRÓ i E. RAMON. «L'assentament pre-romà de Tarragona». *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 3, Lleida 1993, p. 177-227; M. ADSERIAS, L. BURÉS, M. T. MIRÓ i E. RAMON. «L'assentament pre-romà i el seu paper dins de l'evolució de la ciutat de "Tarraco"». A: *La ciutat en el món romà. Actes del XIVè Congrés Internacional de Arqueologia Clàssica (Tarragona, 1993)*. Vol. 2. Tarragona 1994, p. 15-17.
- [7] J. M. MACIAS SOLÉ, I. FIZ FERNÁNDEZ, L. PIÑOL MASGORET, M. T. MIRÓ i ALAIX i J. GUITART i DURAN (dir.). *Planimetria arqueològica de Tàrraco*. Tarragona 2007, p. 25 i fig. 16.
- [8] D. ASENSIO, J. MORER, A. RIGO i J. SANMARTÍ. «Les formes d'organització social i econòmica a la Cossetània ibèrica: noves dades sobre l'evolució i tipologia dels assentaments entre els segles VII-I aC». A: *Territori polític i territori rural durant l'Edat del Ferro a la Mediterrània occidental*. Monografies d'Ullastret, 2. Girona 2001, p. 253-271; P. OTIÑA i J. RUIZ DE ARBULO: «De Cesse a Tàrraco. Evidencias y reflexiones sobre la Tarragona ibérica y el proceso de romanización». *Empúries*, núm. 52, 2002, p. 107-135. Vegeu també aquest supòsit portat a l'extrem a la «lectura ibèrica» de Ruiz de Arbulo de la formació de la ciutat de Tàrraco, d'altra banda ben suggerent en diversos aspectes: J. RUIZ DE ARBULO. «*Scipionum opus and something more: an Iberian reading of the provincial capital (2nd-1st c. B.C.)*». A: ABAD *et al.* (2006). *Early Roman Towns...*, p. 33-44.
- [9] J. M. MACIAS *et al.* (2007). *Planimetria...*, p. 25.
- [10] G. ALFÖLDY. *Tarraco*. Fòrum. Temes d'història i d'arqueologia tarragonines, núm. 8, Tarragona 1991, p. 23-24.
- [11] J. A. CERDÀ, J. GARCIA, C. MARTÍ, J. PERA, J. PUJOL i V. REVILLA. *El Cardo Maximus de la ciutat romana d'Iluro (Hispania Tarraconensis)*. *Laietania*, núm. 10, Mataró 1997. 3 v.
- [12] Ídem, p. 253 i s.
- [13] J. PERA. «Aportació de l'excavació de Can Xammar al coneixement de l'urbanisme d'aquest sector d'Iluro». *Laietania*, núm. 7, Mataró 1992, p. 5-34.
- [14] J. GARCIA, A. MARTÍN i X. CELA. «Nuevas aportaciones sobre la romanización en el territorio de Iluro (Hispania Tarraconensis)». *Empúries*, núm. 52, 2000, p. 41-54. Vegeu també J. F. CLARIANA i ROIG. «*Iluro-Iluro en el context de la Roma Republicana*». A: J. M. MODELELL. *D'Iluro a Iluro, de Cabrera de Mar a Mataró. Dades sobre el naixement i el desplaçament d'una ciutat romana*. Cabrera de Mar 2009, p. 7-53.
- [15] O. OLESTI i VILA. «Integració i transformació de les comunitats ibèriques del Maresme durant el s. II-I aC: un model de romanització per a la Catalunya litoral i prelitoral». *Empúries*, núm. 52, 2000, p. 72-77.
- [16] J. GARCIA, A. MARTÍN i X. CELA. «Nuevas aportaciones...» (2000), p. 33-37. Vegeu també: A. MARTÍN, «El conjunt arqueològic de Ca l'Arnau (Cabrera de Mar, Maresme). Un assentament romanorepublicà». *Tribuna d'Arqueologia*, 1998-1999, Barcelona 2002, p. 211-228.
- [17] A. MARTÍN. «Las termas republicanas de Cabrera de Mar (Maresme, Barcelona)». A: C. FERNÁNDEZ OCHOA i V. GARCÍA ENTERO. *Termas romanas en el occidente del Imperio*. II Coloquio Internacional de Arqueología en Gijón 2000, p. 157-162.
- [18] Una breu notícia d'aquesta troballa, la tenim a: J. BONAMUSA i ROURA. «Els mosaics de la *domus* de Can Benet (Cabrera de Mar. El Maresme)». A: J. M.

- MODELELL. *D'Ilturo a Iluro, de Cabrera de Mar a Mataró. Dades sobre el naixement i el desplaçament d'una ciutat romana*. Cabrera de Mar 2009, p. 55-69.
- [19] J. GUITART I DURAN. «Ibers versus romans? Arqueologia de l'origen de les ciutats romanes a Catalunya i al País Valencià». A: *Homenatge als nostres pobles i a la seua gent. Primer cicle de conferències al sud del País Valencià*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2004, p. 77-96.
- [20] PLINI. *Naturalis Historia*, III, 4, 22.
- [21] J. PUJOL I J. GARCIA. «El poblament ibèric dispers al Maresme central: l'exemple de Can Bada (Mataró) i el procés de romanització des de l'inici de la colonització agrícola fins al naixement d'Iluro». *Laietania*, núm. 9, Mataró 1994, p. 87-129.
- [22] Vegeu D. ZAMORA MORENO. «L'oppidum de Burriac. Centre del poder polític de la Laietania ibèrica». *Laietania. Estudis d'Arqueologia Ibèrica*, núm. 17 (2006-2007), Mataró 2007.
- [23] Les troballes numismàtiques fetes al jaciment de Ca l'Arnau-Can Mateu han portat també a interessants reflexions sobre la seca d'Ilduro. L'arqueòleg responsable de l'excavació assenyala ja diverses evidències que el portaven a apuntar la possibilitat que a prop de les termes de Ca l'Arnau hi hagués hagut un taller monetari: A. MARTÍN (2002). «El conjunt arqueològic...», p. 226. Un estudi recent sobre les monedes trobades en el conjunt del jaciment: C. MARTÍ GARCIA. «Las monedas del yacimiento romano-republicano de Ca l'Arnau-Can Mateu (Cabrera de Mar, Barcelona)». A: *Moneta qua scripta. La moneda como soporte de la escritura. Actas del III encuentro peninsular de numismática antigua. Osuna (Sevilla), febrero-marzo 2003*. Anejos del Archivo Español de Arqueología, núm. xxxiii. Sevilla 2004, p. 355-365; i un altre estudi sobre les monedes de la seca d'Ilduro: C. MARTÍ GARCIA. «La seca "ibèrica" d'Ilturo: historiografia i dades recents. Altres qüestions sobre numismàtica ibèrica del nord-est peninsular». *Laietania. Estudis d'Arqueologia Ibèrica*, núm. 18, Mataró 2008, p. 37-76, han portat l'autor a reprendre aquella hipòtesi i a assenyalar que probablement les quatre primeres emissions de la seca d'Ilduro s'haurien encunyat a l'assentament de Ca l'Arnau-Can Mateu, i en canvi la cinquena i darrera emissió s'hauria encunyat ja a la nova ciutat romana d'Iluro.
- [24] PLINI. *Naturalis Historia*, III, 4, 22.
- [25] J. GUITART, P. PADRÓS i A. FONOLLA, «Aproximació a l'esquema urbanístic fundacional de la ciutat romana de Baetulo (Badalona)». A: *La ciutat en el món romà, Actes del XIV Congrés Internacional de Arqueologia Clàssica*. Vol. 2. Tarragona 1994, p. 188-191.
- [26] J. de C. SERRA RÀFOLS. «Excavaciones en Baetulo (Badalona) y descubrimiento de la puerta N.E. de la ciudad». *Ampurias*, núm. 1, 1939, p. 268-289.
- [27] G. LUGLI. *La tecnica edilizia romana*. Bardi, Roma 1957.
- [28] J. GUITART I DURAN. *Baetulo. Topografía arqueológica, urbanismo e historia*. Badalona 1976, p. 40-59.
- [29] M. C. JIMÉNEZ I FERNÁNDEZ. *Baetulo. La ceràmica de vernís negre, una contribució a l'estudi de la romanització de la Laietania*. Museu de Badalona, Badalona 2002.
- [30] Vegeu GUITART (1976). *Baetulo...*, p. 49-59. També: J. GUITART i P. PADRÓS. «Baetulo, cronologia y significación de sus monumentos». A: *Stadtbild und Ideologie. Die Monumentalisierung hispanischer Städte zwischen Republik und Kaiserzeit*. Munic 1990, p. 169-172.
- [31] D. ZAMORA I MORENO. *Les ceràmiques de vernís negre del poblament ibèric del turó d'en Boscà. Aproximació a la interpretació històrico-arqueològica del poblament*. Arqueoanoia Edicions, Igualada 1996, p. 156-172.
- [32] M. COMAS, P. PADRÓS i J. VELAZA. «Dos nuevas estelas ibéricas de Badalona». *Palaeohispanica*, núm. 1, Saragossa 2001, p. 291-299.
- [33] Una primera notícia del jaciment a M. MERCADO, E. RODRIGO, M. FLÓREZ, J. M. PALET i J. GUITART. «El *catellum* de Can Tacó/Turó d'en Roina (Montmeló-Montornès del Vallès, Vallès Oriental) i el seu entorn territorial». *Tribuna d'Arqueologia*, 2007, Barcelona 2008, p. 195-211. La darrera campanya d'excavació portada a terme en aquest jaciment apunta que possiblement la construcció de l'edifici caldrà datar-la poc després de la caiguda de Numàntia el 133 aC.
- [34] PLINI. *Naturalis Historia*, III, 4, 23.
- [35] Vegeu J. PERA I ISERN. *La romanització a la Catalunya interior: Estudi històrico-arqueològic de Iesso i Segarra i el seu territori*. Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra 1993. (Tesi doctoral, edició en microfítxa del 1994.) També: J. GUITART i J. PERA. «En torno a la urbanización romana en el interior de la actual Cataluña. La arqueología de Iesso (Guissona, Lérida)». A: *Trabalhos de Antropologia e Etnologia, vol. xxxv-1. Actas del 1º Congresso de Arqueologia Peninsular (Porto, 1993)*. Porto 1995, p. 339-354.
- [36] J. GUITART I DURAN i J. PERA I ISERN. «La ciutat romana de Iesso (Guissona, la Segarra)». A: *La ciutat en el món romà, Actes del XIV Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica*. Vol. 2. Tarragona 1994, p. 186-188.
- [37] I. GARCÉS, N. MOLIST i J. M. SOLIAS. «Les excavacions d'urgència a Iesso (Guissona, la Segarra)». A: *Excavacions arqueològiques d'urgència a les comarques de Lleida*. Barcelona 1989, p. 108-124. També: I. GARCÉS, N. MOLIST i J. M. SOLIAS. «Aportacions al coneixement de la topografia urbana de Iesso (Guissona, la Segarra)». A: M. MAYER, J. M. NOLLA

- i J. PARDO. *De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispània Citerior*. Barcelona 1998, p. 229-243.
- [38] J. GUITART, J. PERA i J. ROS. «Arqueologia a l'antiga ciutat romana de Iesso (Guissona, Lleida)». A: *Primer Simposi Patrimoni i Turisme Cultural: Arqueologia viva de les ciutats de l'antiguitat. Lleida, 4, 5 i 6 d'octubre de 2001*. Barcelona 2004, p. 174-180.
- [39] J. GUITART i DURAN. «L'utilisation de l'eau en Catalogne romaine: le cas de Iesso (Guissona)». A: *Énergie hydraulique et machines élévatrices d'eau dans l'Antiquité*. Collection du Centre Jean Berard, núm. 27, Nàpols 2007, p. 33-49.
- [40] GRUP D'INVESTIGACIÓ PREHISTÒRICA (UdL). «Arqueologia virtual: la fortaleza ibérica de Arbeca (siglos VIII-VII aC)». A: *Primer Simposi Patrimoni i Turisme Cultural: Arqueologia viva de les ciutats de l'antiguitat. Lleida, 4, 5 i 6 d'octubre de 2001*. Barcelona 2004, p. 213-233.
- [41] J. GUITART, J. PERA i J. ROS. «Arqueologia a l'antiga ciutat romana...» (2004), p. 153-192. Vegeu també: I. GARCÉS *et al.* (1989), «Les excavacions...».
- [42] I. G. CORMACK *et al.* «Lost writing uncovered by laser two-photon fluorescence provides a *terminus post quem* for Roman colonization of *Hispània Citerior*». *Journal of Archaeological Science*, núm. 34, 2007, p. 1594-1600.
- [43] J. GUITART, J. PERA i C. CARRERAS. «La presència del vi itàlic a les fundacions urbanes del principi del segle I aC a l'interior de Catalunya: l'exemple de Iesso». A: *El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental. Actes del 2n Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana*. Badalona 1999, p. 39-65.
- [44] TIT LIVI. *Ab urbe condita*, 21, 60.
- [45] R. MARCET i E. SANMARTÍ. *Empúries*. Barcelona 1989, p. 67-119. Vegeu també: X. AQUILUÉ, P. CASTANYER, M. SANTOS i J. TREMOLEDA. «Greek Emporion and its relationship to Roman Republican Empúries». A: ABAD *et al.* (2006), *Early Roman Towns...*, p. 21-24.
- [46] E. SANMARTÍ. *La ceràmica campaniense de Emporion i Rhode*. Monografies emporitanes, núm. 4. Barcelona 1978.
- [47] TIT LIVI, *Ab urbe condita*, 34, 9.
- [48] AQUILUÉ *et al.* (2006). «Greek Emporion...», p. 24-29.
- [49] Vegeu: X. AQUILUÉ, R. MAR, J. M. NOLLA, J. RUIZ DE ARBULO i E. SANMARTÍ. *El fòrum romà d'Empúries (excavacions de l'any 1982)*. Monografies Emporitanes, núm. 6. Barcelona 1984; R. MARCET i E. SANMARTÍ. *Empúries*. Diputació de Barcelona. Barcelona 1989, p. 121-165; R. MAR i J. RUIZ DE ARBULO. *Ampurias romana, Historia, Arquitectura y Arqueología*. AUSA, Sabadell 1993.
- [50] X. AQUILUÉ, P. CASTANYER, M. SANTOS i J. TREMOLEDA. «El campo de silos del área central de la ciudad romana de Empúries». *Romula*, núm. 1, 2002, p. 9-31.
- [51] X. AQUILUÉ *et al.* (2006). «Greek Emporion...», p. 29-30.
- [52] X. PAYÀ, F. PUIG i T. REYES. «Primeres datacions dels nivells fundacionals d'Aeso». *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 4, Lleida 1994, p. 151-172. Vegeu també: PRAMA. «Aeso: noves dades sobre la romanització al Pallars Jussà. Actuació arqueològica a Isona 1987-1988». A: *8è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà: La romanització del Pirineu*. Puigcerdà 1990, p. 111-118.
- [53] PLINI *Naturalis Historia*, III, 4, 23.
- [54] G. FABRE, M. MAYER i I. RODA. *Inscriptions romaines de Catalogne*. II. *Lérida*. París 1985, p. 49-95.
- [55] J. GUITART, «Un programa de fundacions urbanes a la Hispània Citerior del principi del segle I aC». A: *La ciutat en el món romà. Actes del XIV Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica (Tarragona, 1993)*. Tarragona 1994, p. 205-213. Altres autors arribaven paral·lelament a la conclusió que darrere aquesta activitat urbanitzadora devia haver-hi una política romana precisa i coordinada; per exemple: F. PINA POLO. «¿Existió una política romana de urbanització en el nord-est de la península ibèrica?». *Habis*, núm. 24, Sevilla 1993, p. 77-94.
- [56] J. GUITART (1994). «Un programa de fundacions...», p. 206-207.
- [57] S. KEAY. «Early Roman towns of Tarracensis: a discussion». A: ABAD *et al.* (2006), *Early Roman Towns...*, p. 224.
- [58] J. RUIZ DE ARBULO, D. VIVÓ i R. MAR. «El capitolio de Tarraco. Identificación y primeras observaciones». A: D. VAQUERIZO i J. F. MURILLO (ed.), *El concepto de lo provincial en el mundo antiguo. Homenaje a Pilar León*. Còrdova 2006, p. 391-418.
- [59] J. M. MACIAS SOLÉ. «L'urbanisme de Tàrraco a partir de les excavacions de l'entorn del fòrum de la ciutat». A: *Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana*. Documents d'arqueologia clàssica, 3. Tarragona 2000, p. 83-106. També: J. M. MACIAS SOLÉ i J. A. REMOLÀ VALLVERDÚ: «Topografia y evolución urbana». A: X. DUPRÉ. *Tarragona. Colonia Iulia Urbs Triumphalis Tarraco*. Las capitales provinciales de Hispania, 3. Roma 2004, p. 27-40.
- [60] MACIAS *et al.* (2007). *Planimetria...*, p. 25-34.
- [61] RUIZ DE ARBULO *et al.* (2006). «El capitolio...». Vegeu també: MACIAS *et al.* (2007). *Planimetria...*, fig. 17.
- [62] KEAY (2006). «Early Roman...», p. 225.
- [63] Una breu pinzellada general sobre la presència d'emigrants d'Itàlia a les províncies a N. PURCELL. «Romans in the Roman World». A: K. GALINSKY (ed.). *The Cambridge Companion to the Age of Augustus*. Cambridge 2005, p. 85-105.
- [64] A. FERRERUELA, J. F. MESA, J. A. MÍNGUEZ i M. NAVARRO. «Una inscripción republicana de la sede de

una posible corporación en La Cabañeta (El Burgo de Ebro, Zaragoza)». *Archivo Español de Arqueología*, núm. 76, 2003, p. 217-230; A. FERRERUELA GONZALVO i J. A. MÍNGUEZ MORALES. «La Cabañeta (El Burgo de Ebro, Zaragoza)». A: JIMÉNEZ *et al.* (2002). *Valencia...*, p. 205-214. Vegeu també: J. D. VICENTE, P. PUNTER, C. ESCRICHE i A. I. HERCE. «La Caridad (Caminreal, Teruel)». A: M. BELTRÁN LLORIS (ed.). *La casa urbana hispanoromana*. Saragossa 1991, p. 81-129; F. BURILLO MOZOTA. «Segeda and Rome: the historical development of a Celtiberian city-state». A: ABAD *et al.* (2006). *Early Roman Towns...*, p. 159-171. Esperem amb gran interès que també per a aquests importants jaciments de la vall de l'Ebre l'arqueologia vagi precisant les seves característiques, que sens dubte ens podran il·lustrar millor la complexitat d'aquests processos.

- [65] J. M. NOLLA i BRUFAU. «The integration of NE Iberian communities and consolidation of the urban phenomenon». A: ABAD *et al.* (2006). *Early Roman Towns...*, p. 69-108; J. BURCH, J. M. NOLLA, L. PALAHÍ, J. SAGRERA, M. SUREDA i D. VIVÓ. «La fundació de Gerunda. Dades noves sobre un procés complex de reorganització d'un territori». *Empúries*, núm. 52, 2000, p. 11-28; J. BURCH, J. M. NOLLA, L. PALAHÍ, J. SAGRERA, M. SUREDA i D. VIVÓ. *Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis*. 1. *El sector de l'antiga església parroquial*. Sant Julià de Ramis 2001.
- [66] X. PAYÀ, I. GIL, A. LORIENTE, A. LAFUENTE i M. MORÁN. «Evolució espacial i cronològica de l'antiga ciutat d'Ilerda». *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 6, Lleida 1996, p. 119-149; X. PAYÀ, I. GIL, A. LORIENTE, M. MOLIST i M. MORÁN. «La ciutat romana d'Ilerda. Darreres aportacions al seu coneixement (Lleida, Segrià)». A: *Actes de les Jornades de l'Arqueologia i Paleontologia 2000. Comarques de Lleida* (Lleida, 2000), Barcelona 2003, p. 279-311. Vegeu també: A. PÉREZ ALMOGUERA: «Sobre las fundaciones republicanas en Hispania. El caso de Ilerda». A: *La ciutat en el món romà, Actes del XIV Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica* (Tarragona, 1993). Vol. II. Tarragona 1994, p. 325-327.
- [67] J. O. GRANADOS. «La primera fortificació de la Colonia Barcino». A: *Papers in Iberian Archaeology*. British Archaeological Reports. International Series, núm. 193. Oxford 1984, p. 267-319; J. GUI-

TART. «Quelques réflexions sur les caractéristiques de l'enceinte augustéenne de Barcino (Barcelone)». A: *Les enceintes augustéennes dans l'Occident Romain*. Nîmes 1987; J. O. GRANADOS. «La colònia Barcino, origen i estructura d'una colònia augusta». A: *Història urbana del Pla de Barcelona*. Vol. 2. Barcelona 1990; J. SOBREQUÉS i CALLICÓ. *Història de Barcelona. La ciutat antiga*. Vol. I. Barcelona 1991; J. BELTRÁN DE HEREDIA (ed.). *De Barcino a Barcino (siglos I-VII)*. Barcelona 2001.

PEUS DE FIGURES JOSEP GUITART

FIGURA 1. Mapa de Catalunya amb la situació de les principals ciutats d'època romana.

FIGURA 2. Esquema urbanístic de la ciutat romana d'Iluro. Indicats amb un quadrat negre, els llocs on s'han localitzat contextos datables als primers anys del segle I aC (Garcia *et al.*, *op. cit.*, nota 14, p. 42).

FIGURA 3. Planta general amb les termes del segle II aC i amb les altres estructures documentades a Ca l'Arnau (Cabrera de Mar) (Garcia, *et al.*, *op. cit.*, nota 14, p. 34).

FIGURA 4. Planta general de les restes arqueològiques documentades a la ciutat romana de Baetulo, amb la hipòtesi interpretativa del seu esquema urbanístic.

FIGURA 5. Vista del jaciment de Can Tacó, del segle II aC, actualment en procés d'excavació.

FIGURA 6. Iesso: esquema interpretatiu de la muralla i de la disposició urbanística de la ciutat elaborat a partir de les dades disponibles de la seva topografia arqueològica i col·locat sobre la planta de l'actual vila de Guissona.

FIGURA 7. Vista general del Parc Arqueològic de Guissona en procés d'excavació, amb les restes de la muralla nord, de les termes públiques i de diverses cases i carrers de la ciutat romana de Iesso.

FIGURA 8. Mostra de les àmfores trobades a l'interior de les fosses relacionables amb el moment inicial de la ciutat de Iesso.

FIGURA 9. Plantes interpretades d'algunes de les ciutats romanes de Catalunya a la mateixa escala: 1. Iluro (Mataró); 2. Baetulo (Badalona); 3. Establiment romà d'Empúries; 4. Iesso (Guissona); 5. Bàrcino (Barcelona); 6. Tàrraco (Tarragona).

FIGURA 10. Tàrraco: planta interpretada de les restes del possible temple capitolí i del seu entorn immediat (Macias *et al.*, *Planimetria...*, *op. cit.*, làmina 10).

FIGURA 11. Tàrraco: planta amb les restes d'època tardorepublicana i amb la interpretació de l'esquema urbanístic de la part meridional del recinte emmurallat (Macias *et al.*, *Planimetria...*, *op. cit.*, p. 27).

NOTA BIOGRÀFICA

Josep Guitart i Duran (Badalona, 1946) és catedràtic d'Arqueologia de la Universitat Autònoma de Barcelona, acadèmic numerari de l'Institut d'Estudis Catalans i membre de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi. Ha estat el primer director de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica, fundat a Tarragona el 2002, i ha dirigit i col·laborat en diverses excavacions en jaciments d'època romana a la península Ibèrica i a Itàlia. Les línies de recerca en què ha treballat als darrers anys comprenen l'arqueologia clàssica, l'arqueologia de la ciutat i el territori a l'antiguitat romana i la Hispània romana.